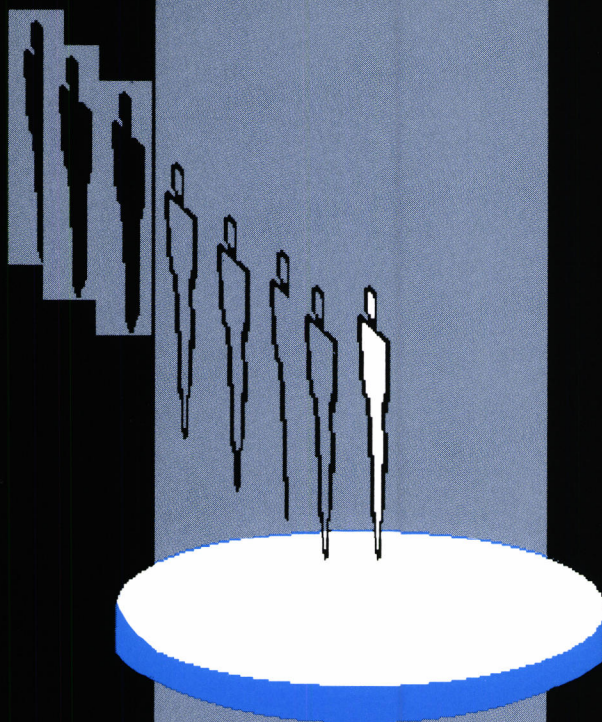

SIMO FORSS

ELÄKKEELLE
SIIRTYMISEN
SYYTÄ JA SEURAUKSIA

Eläketurvakeskuksen
tutkimuksia
1989:3

ISBN 951-9043-88-8
ELÄKETURVAKESKUS
HELSINKI 1990

ELÄKKEELLE SIIRTYMISEN SYITÄ JA SEURAUKSIA

**Katsaus eläkkeelle siirtymiseen
liittyvään kirjallisuuteen**

Simo Forss

**Eläketurvakeskuksen
tutkimuksia 1989:3**

SISÄLLYSLUETTELO

	Sivu
1. JOHDANTO	1
2. ARVOJEN JA NORMIEN MUUTOS	2
3. TYÖN MERKITYKSESTÄ	5
4. ASENNOITUMINEN ELÄKKEELLE SIIRTYMISEEN, SOPEUTUMINEN JA NIIDEN TAUSTASTA	9
4.1. Eläkkeelle siirtymiseen asennoituminen	9
4.2. Asennoitumisen ja sopeutumisen tausta- tekijöistä	11
5. ELÄKKEELLE SIIRTYMISEEN LIITTYVÄT HYVINVOINTI- TEKIJÄT, ELÄMÄNTAPA JA NIIDEN MUUTOKSESTA	17
6. KOKEMUKSET ENNEN ELÄKKEELLE SIIRTYMISTÄ JA SEN JÄLKEEN	21
7. ERI ELÄKELAJIT JA ERI RYHMÄT	25
LÄHDELUETTELO	29

1. JOHDANTO

Uusien varhaiseläkkeiden voimaantulo ja eläkkeistä saadut kokemukset ovat tuoneet jälleen kerran esiin eläkkeelle siirtymisen problematiikan. Tässä vaiheessa olen nähnyt tarpeelliseksi kerrata osittain niitä asioita, jotka ovat olleet esillä yleensäkin eläkeikäkysymyksestä keskusteltaessa. Lähdeaineistoa on kerätty kuitenkin silmällä pitäen ennenkaikkea varhaista eläkkeelle siirtymistä ja sen taustaa.

Alueeseen liittyy runsaasti erilaisia tutkimustuloksia ja muuta materiaalia. Esiintulevat asiat eivät kata kaikkea mahdollista aineistoa, mutta oletettavasti kuitenkin keskeisimmät asiat tulevat käsitellyiksi. Lähteenä olen käyttänyt lähinnä sellaista aineistoa, joka tavalla tai toisella vastaa kysymyksiin siitä, miksi eläkkeelle siirtymiseen on painetta, mistä kaikesta siirtymisessä voi olla kysymys ja mitä vaikutuksia sillä on. Esitys tarjonnee erilaisia näkökohtia varhaiseläkkeelle siirtymisestä käytävään keskusteluun ja näkemyksiä tämän alueen tutkimukseen.

2. ARVOJEN JA NORMIEN MUUTOS

Amerikkalaiset tutkijat ovat todenneet, että yhteiskunnassa ollaan siirtymässä uuteen vaiheeseen, jolle on tyypillistä uusi vapaa-ajan etiikka. Nyky-yhteiskuntaa voidaan kutsua heidän mukaansa "vapaa-ajan yhteiskunnaksi". Käytännössä muutokseen kuuluu enemmän kuin pelkkää vapaa-ajan määrällistä lisääntymistä. Siihen liittyy arvojen muutoksia, minkä seurauksena yhteiskunnassa tarkastellaan uudella tavalla työtä ja vapaa-aikaa. Tämän ajatussuunnan mukaan ihmiset ovat enemmän tai vähemmän kyllästymässä työhön, he tekevät entistä enemmän osa-aikatyötä jne. Toisaalta vapaa-aikaa korostetaan entistä keskeisempänä elämäalueena. Vapaa-aikaa pidetään päämääränä sinänsä, eikä jonkinlaisena työn korvikkeena tai vastapainona.

Tutkijat puhuvat kokonaan uudesta ns. vapaa-ajan sukupolvesta, joka olisi tyypillinen jälkitekolliselle yhteiskunnalle. Tällaisen uuden sukupolven ajattelun synnyttäjänä nähdään lähinnä parantunut teknologia erilaisine seurauksineen; esimerkiksi lyhennetyt työajat, varhainen eläkkeelle siirtyminen jne. Tällainen kehitys aiheuttaa tutkijoiden mielestä myös erilaisia ongelmatilanteita, esimerkiksi kysymyksen, miten lisääntynyt vapaa-aika pitäisi käyttää, jos siihen ei ole millään tavalla varauduttu. Nykyinen tapakulttuuri ei ehkä ole vielä valmistautunut vapaa-ajan lisääntymiseen. Tällöin elämän yksipuolistumisen ongelmat voivat tulla esiin (Osgood 1982, 19-22).

Psykiatri ja filosofi Frankl kiinnittää huomiota siihen, että nyky-yhteiskunnassa ihmistä vaivaa usein tarkoituksettomuuden tunne. Hänen mukaansa teollisuusyhteiskunta kyllä tyydyttää käytännöllisesti katsoen kaikki ihmisen muut tarpeet, mutta tarkoituksen löytämisen tarve jää tyydyttämättä. Frankl näkee, että keski-ikä kriisi ja myös paljon puhuttu eläkkeelle siirtymisen kriisi ovat pohjimmiltaan ilmaisuja tarkoituksettomuuden synnyttämästä kriisistä. Hänen ajattelussaan korostuu työn tai jonkun aikaansaannoksen suuri merkitys ihmiselle. Työn jättämi-

seen liittyvä elämänmuutos aiheuttaa näin ollen helposti tar-
koituksettomuuden kriisejä, jos eläkeaikana ei löydy vastaavaa
mielekästä tekemistä (Frankl 1986, 31-32, 55).

Amerikkalaistutkijat väittävät, että työ ei ole enää keskeinen
kiinnostuksen kohde esimerkiksi miehillä. Työtä pidetään useim-
miten vain välttämättömänä välineenä rahan hankkimiseksi
vapaa-aikaa ja siihen liittyviä toimintoja varten. Työtä onkin
alettu pitää entistä useammin epätyytyttävänä kokemuksena, eikä
se näytä olevan työntekijöiden arvostuksessa niin korkealla
kuin aikaisemmin (Osgood 1982, 48).

Eläketurvakeskuksen eläkeikä tutkimuksessa jo tuotiin esiin
samansuuntainen ajatus toteamalla, että nyky-yhteiskunnan ihmi-
nen ei pidä "koneen viereen kaatumista" enää järkevänä ajatuk-
sena. Pikemminkin hänen mielessään on vapaa-aika eri toiminta-
mahdollisuuksineen. Pyrkimyksen runsaampaan vapaa-aikaan kat-
sottiin yhdistyvän paitsi arvojen muutokseen myös vaatimustason
nousuun. Sosiaalipolitiikassa on nähtävissä painotuksen siirty-
mistä elintason noustessa puhtaasti taloudellisista seikoista
yhä enemmän myös viihtyvyysongelmiin, jolloin kysymys vapaa-
ajasta tulee entistä tärkeämmäksi. Tämän nähtiin merkitsevän
eläkepoliittisesti sitä, että entistä korkeampien eläkkeiden
ohella vaaditaan yhtä useammin eläkeiän alentamista.

Tutkimusraportissa kiinnitettiin huomiota myös siihen, että
eläkeläistä arvostetaan entistä enemmän. Uudenlainen suhtautu-
minen eläkkeeseen on luonut kuvan eläkeläisestä toimeentulonsa
jo aktiiviaikanaan ansainneena, omillaan toimeentulevana ihmi-
senä. Tämä taas on johtanut eläkeläisen roolin kasvavaan hyväk-
syntään myös yksilötasolla (Aarnio, Forss ym. 1975, 18-19). Kun
eläkkeelle siirtyminen yleistyy, kehittyy eläkkeelle siirtyjil-
le uusi normisto ja uusia käyttäytymistä ohjaavia malleja. Tämä
helpottaa sopeutumista ja pehmeätä siirtymistä uuteen rooliin.
Eläkeajastakin on siis tullut legitiimi, yleisesti hyväksytty
olotila (Osgood 1982).

Amerikkalaisen Atschleyn teorian mukaan eläkkeelle siirtymisen onnistuminen riippuu siitä, kuinka tärkeässä asemassa työ on ihmisen arvojärjestyksessä. On mahdollista, että eläkkeelle siirryttäessä syntyy sopeutumisprosessi, jonka kuluessa työ voidaan poistaa tärkeiden päämäärien joukosta (ks. esim. Forss 1982, 47-48). Kiinnostavia ovat myös eräitten tutkijoiden väitteet siitä, että nykyisessä nopean muutoksen yhteiskunnassa on nousemassa vaatimuksia "mielekkäämmästä" elämästä 50 ikävuoden jälkeen. Tämä ikävaihe tulee ilmeisesti yhä tärkeämmäksi yhteiskunnassa yleensä. Muuttuva sosiaalinen tilanne vaatii tällöin uusia vapaa-ajan määritelmiä. Lisääntyvä vapaa-aika avaa ihmisille uusia mahdollisuuksia (The PRA:s Manual 1986, 6).

Mielenkiintoista melko tuoretta tietoa sisältyy Kortteisen ym. tutkimukseen, jonka aineisto on vuodelta 1984 (Kortteinen, Lehto, Ylöstalo 1986). Projektiin liittyvän, palkkatyössä olevia edustavan otoksen tulokset osoittavat, että työn asema, merkitys ihmisten elämässä on laskenut nopeasti 1980-luvun alkupuolelta. Näin nimenomaan, kun työn arvostusta tarkastellaan suhteessa muihin elämänalueisiin. Työn arvostuksen väheneminen on muuttunut lähes täysin perhe-elämän arvostukseksi. Sen sijaan kodin ulkopuolisen vapaa-ajan merkitys ei ole lainkaan lisääntynyt. Tutkijoiden mukaan vapaa-aika sinänsä on hyvin harvoilla suomalaisilla keskeisin elämänalue.

Tulokset osoittavat toisaalta, että halukkuus (tai välttämättömyys) tehdä palkkatyötä on jatkuvasti kasvanut. Suomalaisten sitoutuminen työhön on lähes itsestäänselvyys. Varsinaisesta työn arvostuksen laskusta ei siis ole kysymys, vaan työn tosiasiallinen merkitys ihmiselle on jopa lisääntynyt. Voimakas sitoutuminen palkkatyöhön ei kuitenkaan sinällään kerro sitä, miten työ vastaa työntekijän odotuksia tai vaatimuksia.

Sitoutuminen työhön näyttää siis säilyneen, mutta samanaikaisesti työn ulkopuolisen elämän- ja siinä lähinnä perhe-elämän merkitys on lisääntynyt voimakkaasti (Ylöstalo 1986, 104-105).

3. TYÖN MERKITYKSESTÄ

Monet tutkimustulokset viittaavat siihen, että työhön eri tavoin liittyvillä seikoilla näyttää olevan tärkeä merkitys eläkkeelle siirtymisessä. Työn yhteys eläkkeelle siirtymiseen käy ilmi ns. rakennemuutoksesta, työn merkityksen mahdollisesta muutoksesta ja luonnollisesti myös suoraan työhön liittyvistä konkreettisista asioista.

Kortteisen ym. analyysin mukaan suomalainen teollisuus oli vuonna 1984 päässyt vasta alkuun uuden tietotekniikan käyttöönotossa. Noin joka kymmenes teollisuustyötä tekevistä käytti tuolloin työssään uutta tietotekniikkaa. Käytössä esiintyy kuitenkin suurta ammattialakohtaista vaihtelua. Pisimmällä tietotekniikan käytössä ovat eräät toimihenkilöryhmät (Kortteinen ym. 1986, 17 ja 73).

Tulostensa valossa tutkijat toteavat, että tietotekniikan käyttöönottoon liittyy vähittäistä rakenteellista muutosta. Tietotekniikan käyttöönoton nähdään myös vähentävän työvoiman kysyntää ao. yrityksissä. Tietotekniikkaa käyttävien työntekijöiden työ on muuttumassa vaativammaksi ja sisällöltään rikkaammaksi. Toimihenkilöiden kohdalla näyttäisi seurauksena olevan ensinnäkin ao. ryhmän kasvaminen, mutta myös toimihenkilöiden sisäisen polarisaation syveneminen, ts. jako huono- ja hyväosaisiin vankkenee. Tietotekniikka voi yksipuolistaa ja köyhdyttää alempien toimihenkilöiden työtä ja näin lisätä vieraantumista ja tyytymättömyyttä työhön (Kortteinen ym. 1986, 69, 71-73).

Tietotekniikan kehitys asettaa aivan uusia vaatimuksia ikääntyvillekin henkilöille. Ikääntyvän ihmisen pitäisi oppia ajattelemaan ja tekemään asioita uudella tavalla. Se saattaa tuottaa ylivoimaiselta tuntuvia hankaluuksia. Nykyisessä kehityksessä henkilöstä saattaa tulla ammatillisesti työkyvytön vaikka hän kaikin puolin muuten on terve ja työkuuntainen (vrt. Aarnio, Forss ym. 1975, 20).

Ammattitaitovaatimukset työelämässä kasvavat jatkuvasti. Nykyiselle työelämälle on lisäksi tyypillistä ammattitaidon ja -tiedon nopea vanheneminen. Kun elinkeinoelämässä pyritään kehittämään tuotantoa monin eri menetelmin, jäävät ikääntyvät henkilöt helposti kehityksen jalkoihin. Ns. rakennetyöttömyys kohtaa ikääntyviä henkilöitä yleensä herkemmin kuin nuorempia (vrt. Koskinen, teoksessa Alho (toim.) 1971, 11). Jos ikääntyvä ihminen tuntee ammattitaitonsa uhatuksi, kokee vaikeuksia uusien työtapojen opettelussa ja lisäksi pelkää työpaikkansa menetystä, on eläkkeelle siirtyminen houkutteleva vaihtoehto. Tämä näkyi mm. työttömyyseläkkeiden saavuttamassa "suosiossa".

Työelämässä mukanaolo muodostaa kuitenkin ihmiselle tärkeän elämänkehikon. Se säätelee ajankäyttöä, ihmissuhteita, yhteiskunnallista asemaa ja arvostusta ja myös ns. omakuvaa ja itseidentiteettiä. Työhön liittyy paljon ihmisen hyvinvointiin vaikuttavia seikkoja, joten tätä taustaa vasten sen jättämisen ei pitäisi olla mikään aivan yksinkertainen tapahtuma.

Suomessa on pitkään arvostettu työtä sinänsä. Sillä on nähty olevan ihmiselle muutakin merkitystä kuin pelkkä leivän ansaitseminen. Voitaneenkin olettaa, että eläkehalukkuuden taustalla ei meillä olisi kysymys työn arvostuksen murtumisesta (vrt. Forss 1980, Aarnio, Forss ym. 1975, Kortteinen, em. lähde). Sitä kiinnostavampia ovat amerikkalaiset tutkimustulokset, joissa katsotaan, että työ saattaa olla menettämässä keskeisen merkityksensä (Osgood 1982, 19-20). Jos tällainen ajattelutapa yleistyy myös meillä, niin se vahvistaisi luonnollisesti vetoa eläkkeelle.

Varsin monissa tutkimuksissa kiinnitetään huomiota siihen, että töiden ollessa luonteeltaan varsin erilaisia on odotettavissa eläkkeelle siirtymishalukkuuden vaihtelevan riippuen myös siitä, millaisesta työstä eläkkeelle ollaan menossa. Manner esittää mielenkiintoisen jaottelun työn luonteesta. Sen perusteella töitä voitaisiin tarkastella toisaalta sen mukaisesti, minkälaisen aineellisen hyvinvoinnin ja sosiaalisten suhteiden

verkoston ne takaavat ja toisaalta niiden vaatimien resurssien ja ammattitaidon perusteella. Aineellisten seikkojen lisäksi työssä on tärkeää myös sen tuottama arvostus ja siihen liittyvä status (Manner 1985, 15-17).

Työn merkitystä korostaa myös se, että sillä on heijastusvaikutuksia hyvinvointiin vielä eläkkeellä oltaessakin. Amerikkalaiset tutkijat toteavat, että on olemassa töitä, jotka tarjoavat paljon erilaisia etuuksia, itsenäisyyttä, turvallisuutta ja muuta hyvää. Toisaalta on töitä, jotka eivät juurikaan tarjoa tärkeitä etuisuuksia, vaan ovat ikävystyttäviä, vieraannuttavia, turvattomia, hankalia jne. Itsestään selvältä vaikuttaa, että vähemmän palkitsevasta työstä on helpompi siirtyä eläkkeelle kuin työstä, joka antaa ihmiselle monessa suhteessa paljon (Braithwaite-Gibson 1987, 3).

Työn rasittavuuden ja eläkkeellesiirtymishalukkuuden välillä näyttää vallitsevan varsin kiinteä yhteys. Yleissuunta siinä on selkeä; mitä rasittavammasta työstä on kysymys sitä aikaisemmin siitä halutaan eläkkeelle. Ikääntymisen edistyessä rasittavaa työtä ei enää jaksata tehdä entiseen tapaan. Toisaalta ilmeisesti pelätään terveydentilan pysyvää heikkenemistä ennen eläkkeelle siirtymistä. Ennenaikaisen kuoleman riski on myös tuotu esiin.

Eläketurvakeskuksen eläkeikä tutkimuksessa jo todettiin, miten ammattia kuvaavat muuttujat säätelivät voimakkaasti eläkeikämielipidettä. Ammattiryhmien välillä oli erittäin selviä eroja eläkeikämielipiteissä ja ammattien työkyvyttömyystiheyden ja alhaista eläkeikää koskevien mielipiteiden välillä havaittiin selvä yhteys. Tätä yhteyttä selittivät ensisijaisesti työn laatu ja työolosuhteet, eli joko raskas ulkotyö tai useiden epäterveellisten olosuhteiden kasaantuminen samaan työhön sisätyössä (Aarnio, Forss ym. 1975, 104-115, 178).

Myös työterveyslaitoksen tutkimuksissa on havaittu, että terveyden ja työkyvyn heikkeneminen liittyyvät työn sisältöön, ja erot ammattiryhmien välillä alkavat tässä suhteessa näkyä jo

noin 50 ikävuoden tienoilla. Työnteon fyysiset vaatimukset aiheuttavat näinollen konkreettisia ongelmia ikääntyville (Ilmarinen, lehdistötiedote 1985).

Tehdyt työkyvyttömyystutkimukset osoittavat mm. että työkyvyttömyyseläkkeelle siirtyminen on keskimääräistä yleisempää vähänkoulutettujen, pienipalkkaisten ja fyysisesti raskaissa ammateissa toimivien keskuudessa. Raskaat ja hankalat työalat ovat hyvin edustettuina myöskin YVE-ennakkopäätöksiä hakeneiden joukossa (Gould 1985, Gould, Rinne 1986, 15).

Ammatin raskauden yhteys työkyvyn heikkenemiseen kietoutuu tutkijoiden mukaan yhteen monimutkaiseksi vyyhdeksi. Ongelmat työstä suoriutumisessa näyttävät keskittyvän raskaisiin ammatteihin ja alempiin sosiaaliryhmiin. Ikääntyminen, terveydelliset ongelmat, työttömyys, koulutuksen puute ja marginaalinen asema työmarkkinoilla kietoutuvat toisiinsa (Nieminen, Puumalainen 1988, 49, 51).

Keskustelua työn ja eläkkeellesiirtymisen välisistä suhteista on hallinnut kysymys eläkeiän alentamisen tarpeesta ja keinoista. Vähemmälle huomiolle ovat jääneet eräät muut mahdollisuudet tilanteen hallitsemiseksi, joskin tällaiset vaihtoehdot ovat nousemassa vähitellen keskustelujen kohteeksi. Mm. työnantajataho on katsonut, että eläkehakuisuutta torjuvia toimenpiteitä pitäisi yhteiskunnassa tehostaa (STK 1984, 66).

Varhaisen eläkkeellesiirtymisen vaihtoehtoina on keskusteluissa esitetty mm. työajan lyhentämistä, lomien pidentämistä, työn keventämistä jne. Eri kehittämismahdollisuuksien esteenä on nähty kuitenkin lukuisia käytännön vaikeuksia (ks. esim. Aarnio, Forss ym. 1975, 24, 47-49). Viimeaikaisissa keskusteluissa on tuotu esiin uutena näkökohtana myös työkyvyn ylläpitoon liittyvän ammatillisen varhaiskuntoutuksen kehittämistarve (esim. Forss 1987, Forss ja Ruuska 1988 ja 1989).

4. ASENNOITUMINEN ELÄKKEELLE SIIRTYMISEEN, SOPEUTUMINEN JA NIIDEN TAUSTASTA

Eläkkeelle siirtymiseen asennoitumista ja sen taustaa on tutkittu runsaasti USA:ssa. Sikäläisiä tuloksia ei kuitenkaan voida soveltaa Suomen oloihin sellaisenaan, ainakaan asennemittausten osalta. Sensijaan asennoitumisen taustaan liittyvät selvitykset ovat käyttökelpoisempia. Meillä Suomessa eläkkeelle siirtymiseen asennoitumista ja sopeutumista on tutkittu melko vähän. Eläketurvakeskuksessa asiaa on kuitenkin selvitetty jo pitkään.

4.1. Eläkkeelle siirtymiseen asennoituminen

Eläketurvakeskuksen eläkeikä tutkimuksessa jo todettiin, että "voidaan puhua suoranaisen paineen olemassaolosta eläkeikärajaa vastaan". Toiveet eläkeiän alentamisesta vaikuttivat sangen yleisiltä. Kaikissa tutkituissa ammattiryhmissä haluttiin päästä jo tuolloin eläkkeelle huomattavasti ennen 65 vuotta. Mieli-pide sopivasta eläkeiästä painui yleisesti alle 60 vuoden. (Aarnio, Forss ym. 1975, 19, 105 ja 178).

Samansuuntaisia tutkimustuloksia on saatu myöhemminkin tehdyissä selvityksissä. Mm. Työterveyslaitoksen tutkimuksessa sopivana pidetty eläkeikä oli tavallisimmin 3-5 vuotta käytössä olevaa eläkeikää alempi, vaikka eläkeikä kunnallisella alalla on usein huomattavasti 65 ikävuotta alempi. (Ilmarinen (toim.) 1985, 126).

Omassa tutkimuksessani mittasin samojen vastaajien suhtautumista eläkkeelle siirtymiseen noin vuosi ennen vanhuuseläkkeelle siirtymistä sekä noin vuoden kuluttua vanhuuseläkkeelle siirtymisen jälkeen. Havaitsin, että suhtautuminen vanhuuseläkkeelle siirtymiseen oli erittäin myönteistä. Yli 80 prosenttia vastaajista piti sitä vähintään "mukavanpuoleisena". Kielteinen ennakkokäsitys oli - ryhmästä riippuen - vain noin 11-18 pro-

sentilla. Eläkkeelle siirtymisen jälkeen myönteiset käsitykset vahvistuivat entisestäänkin. Tuolloin noin 90 prosenttia piti eläkkeelle siirtymistä vähintään mukavanpuoleisena (Forss 1982, 172).

Suomen Gallupin vuonna 1980 julkaisemassa selvityksessä työikäiset vastaajat suhtautuivat eläkkeelle siirtymiseen hyvin myönteisesti. Lähes puolet vastanneista oli kiinnostunut siirtymään eläkkeelle normaalia aikaisemmin, vaikka palkasta pidättäisiin osa tätä varten (Suomen Gallup 1980, 5, 13). Helsingin Sanomien Suomen Gallupilla vuonna 1988 teettämässä selvityksessä valtaosa, eli 71 prosenttia vastaajista haluaisi siirtyä vanhuuseläkkeelle jo 58-vuotiaana. Paine kohti alempia eläkeikiä onkin jatkunut pitkään ja pysynyt melko vakaana. Uusimmassa selvityksessä myös toimihenkilöistä 62-66 prosenttia kannattaa 58-vuoden eläkeikää (Helsingin Sanomat 5.4.1988).

Mielipidemittaukset puhuvat selvää kieltään; painetta mahdollisimman varhaiseen eläkkeelle siirtymiseen on ollut jatkuvasti. Voidaankin yhtyä toteamukseen siitä, että useimmille ihmisille eläkkeelle siirtymisestä on tullut normaali, odotettu osa ammatillista uraa. Ihmiset eivät niinkään ole vetäytymässä jostakin pois - vaan johonkin odotettuun vaiheeseen (Osgood 1982, 47).

Eräät englantilaiset asiantuntijat toteavat kuitenkin, että on olemassa ihmisiä, jotka eivät tiedä, millaista eläkkeelle siirtyminen on. Asiasta voi olla vain hyvin pinnallisia ajatuksia ja vähän ajattelua tukevia kokemuksia. Englantilaiset tutkijat päätyvät kysymään; ajattelevatko ihmiset todella näitä asioita etukäteen, millainen on ajattelun eteneminen, onko mielipiteen valinta systemaattista vai satunnaista jne. Edelleen he halusivat vastauksia sellaisiin kysymyksiin, kuin milloin eläkkeelle siirtymisen ajatus on tullut ensi kertaa mieleen, ovatko ihmiset tutustuneet edes alustavasti eri vaihtoehtoihin, ja miten päätös eläkkeelle siirtymisestä on senjälkeen kehittynyt (The PRA:s Manual 1986, 5-6).

4.2. Asennoitumisen ja sopeutumisen taustatekijöistä

Kappaleessa 3 on jo edellä käsitelty työtä ja siihen läheisesti liittyviä kysymyksiä. Näillä on epäilemättä keskeinen yhteys myös asennoitumiseen ja sopeutumiseen. Toisaalta asenteiden taustaan liittyy joukko muitakin tekijöitä, joita tarkastelen tässä kappaleessa.

Asennoitumisen yleisinä taustatekijöinä esitetään useissa tutkimuksissa hyvinvointiteorioista tuttuja taustatekijöitä. Tällaisia ovat esimerkiksi Heronin mukaan taloudellinen turvallisuus, perheen turvallisuus, ystävyysuhteet, harrastukset, terveys ja henkilökohtainen elämänfilosofia. Varsin usein taloudellinen tekijä korostuu tärkeänä tai tärkeimpänä eläkkeelle siirtymisen taustavaikuttimena. Yhtenä tekijänä on mainittu myös työttömyyden pelko (vrt. Gordus 1980, 42).

Professori Heronin esittämässä luettelossa ei ole mainittu tieto-tekijää, mikä on mielestäni selvä puute. Riittävä tieto sosiaaliturvasta ja tieto eri eläkevaihtoehdoista on tärkeä edellytys eläkkeelle siirtymisen onnistumiselle. Näin varsinkin, kun tiedetään vakuutettujen tiedoissa olevan edelleen runsaasti toivomisen varaa. Miten hyvin ihmiset ovat olleet selvillä eri eläkevaihtoehdoista ja niiden antamasta turvasta ja mitä tietolähteitä on käytetty tiedon hankintaan, onkin mielestäni tärkeää.

Samaan asiakokonaisuuteen liittyy kysymys siitä, missä määrin eläkkeelle siirtymiseen on valmentauduttu. Tutkimuksista tiedetään, että eläkkeelle valmennus edesauttaa hyvinvoinnin säilymistä ja sopeutumista eläkkeelle siirtymiseen (Forss 1982, 238). Samaan asiaan liittyy Heronin mainitsema "henkilökohtainen elämänfilosofia", jolla kaiketi viitataan mm. kykyyn mukautua muuttuviin elämänolosuhteisiin (The PRA:s Manual 1986, 4-5).

USA:ssa eläkkeelle siirtymiseen asennoitumisen ja sopeutumisen taustatekijöistä saadut tutkimustulokset ovat jonkin verran ristiriitaisia. Melko tuoreessa selvityksessä on yritetty vetää yleisiä johtopäätöksiä USA:ssa viimeisten 20 vuoden aikana tehdyistä tutkimuksista (Braithwaite-Gibson 1987, 1-18). Selvityksen mukaan näyttäisi siltä, että koulutus ja ammatillinen status sekä terveydentila ovat keskeisiä sopeutumista selittäviä tekijöitä. Lisäksi tulotaso on selvästi mukana kuvassa, joskin se korreloi koulutuksen ja ammattiaseman kanssa. Selvityksissä nousee esiin kahtiajakautuminen A- ja B-kansalaisiin; hyvässä asemassa olevilla on usein muita paremmat tulot ja terveys, ja he myös sopeutuvat eläke-aikaan huono-osaisia paremmin. Lisäksi havaittiin, että epämiellyttävää työtä tekevät ovat usein ristiriitatilanteessa; työstä halutaan mielellään pois, mutta pienet tulot jarruttavat halua siirtyä eläkkeelle.

Tutkittaessa amerikkalaisia varhaiseläkeläisiä havaittiin, että tärkeitä eläkkeelle siirtymisen taustatekijöitä ovat taloudellinen tilanne ja terveydentila. Rutiinityö sinänsä ja suhteet työtovereihin eivät ole päätöksenteossa tärkeitä tekijöitä. Sensijaan sellaiset asiat kuin harrastukset, ay-liikkeen painostus ja työtyytyväisyys ovat yhteydessä varhaiselle eläkkeelle siirtymiseen. Tutkija puhuu tässä yhteydessä ay-liikkeen painostuksen ohella työnantajien mahdollisesta painostuksesta ja kysyy, kumpi näistä seikoista on todellisuudessa tärkeämpi. Lisäksi tekijä viittaa erilaisiin tutkimuksiin, joissa on havaittu, että työssä tapahtuvilla muutoksilla - erityisesti kielteisesti sävyttyvillä ja rasittavuutta lisäävillä - on tärkeä merkitys eläkeratkaisun teossa. (Gordus 1980, 34-37).

Omassa tutkimuksessani havaitsin, että eläkkeelle siirtymiseen asennoituminen on yhteydessä erilaisiin konkreettisiin asioihin, kuten taloudelliseen toimeentuloon, terveydentilaan ja siviilisäätyyn. Toisaalta eläkkeelle siirtyminen on kuitenkin eräänlainen periaate- ja uskomuskysymys, joka liittyy mm. eläkeläisen "käyttöarvoa" koskevaan problematiikkaan (Forss 1982, 224).

Terveydentilan merkitys varhaiseläkkeelle siirtymisessä korostuu selvästi tuoreessa Eläketurvakeskuksessa tehdyssä selvityksessä. Yksilöllisen varhaiseläkkeen (YVE) valinneista vastajista pitää kaksi kolmasosan terveydentilaa tärkeimpänä syynä eläkkeelle siirtymiseen. Voimavarojen riittämättömyys mainitaan myös usein eläkepäätöksen perusteluksi. Suorissa perusteluissa tulevat esiin myös työelämän muuttuminen ja halu nauttia vapaa-ajasta. Kyselyn tulokset osoittavat kuitenkin myös sen, että työnteon lopettaminen ei ole suinkaan kaikille helppoa. Myönteisen YVE-ennakkopäätöksen saaneista epäröi edelleen joka viides työnteon lopettamista (Norrmén 1989).

Suomessa eläkeikäkomitean mietinnössä luetteloidut asennoitumisen taustatekijät ovat paljolti samoja kuin jo edellä on esitetty. Mietinnössä kysytään mm. tapahtuiko eläkkeellesiirtyjän ympäristössä ja työn teknologiassa muutoksia, jotka vaativat vaikeaa uudelleenkoulutusta, paljon uuden oppimista. Samassa yhteydessä kiinnitetään huomiota myös eri töissä esiintyviin erityisiin työvaatimuksiin, kuten työn vaatimiin fyysisiin tai henkisiin ominaisuuksiin, työtahdin määräytymiseen jne.

Mietinnössä kiinnitetään huomiota myös yksilöjen välisiin eroihin. Siinä todetaan, että eri henkilöiden "energisyysaste" voi varioida ja tuottaa sekin omalta osaltaan erilaista suhtautumista eläkkeelle siirtymiseen (Komiteanmietintö 1981, 78-79). Epäilemättä eläkkeelle siirtymisen kokeminen voi riippua myös persoonallisuuden piirteistä. Näistä on tehty mm. viisi luokkaa käsittävä mukautumista koskeva tyypittely (ks. Koskinen, teoksessa Alho (toim.) 1971, 23-25).

Eläkkeelle siirtymiseen asennoitumisen selvittämisessä on USA:ssa syntynyt ainakin kaksi "koulukuntaa", joilla on ristiriitaisia käsityksiä. Yhden näkemyksen mukaan asetetaan suurin vastuu yksilölle, jonka pitäisi sopeutua lähes mihin tahansa yhteiskunnan asettamiin vaatimuksiin. Tätä näkökulmaa on kuitenkin kritisoitu voimakkaasti. Toisen "koulukunnan" edustajat korostavatkin, että tyytyväisyys eläkkeelle siirtymiseen riip-

puu ihmisen luokka-asehasta, hänen alkuperästään, koulutuksesta, ammatistaan ja tuloistaan jne. Tämän mukaan yksilön ulkopuoliset, yhteiskunnasta peräisin olevat piirteet määrittelevät ihmisen kohtaloa aktiiviaikana, eläkkeelle siirryttäessä ja vielä eläkeajanakin (Braithwaite-Gibson 1987, 1-18).

Tutkijat olettavat, että myös ammatillisen uran toteutumisella saattaisi olla yhteyttä asennoitumiseen. Jos ihminen ei ole koskaan saavuttanut työssään tyydyttäviä päämääriä, jos työ ei ole toteuttanut hänen odotuksiaan, niin tämä voi vaikeuttaa eläkkeelle sopeutumista. Suomessa Koskinen viittaa siihen, miten korkea ammattiarvoasema ja tasainen ammattiura auttavat mukautumaan eläkkeelle siirtymiseen. Huonosti työelämässä menestyneet kokevat eläkkeelläolonsakin usein epämiellyttävänä (Koskinen, teoksessa Alho (toim.) 1971, 19-20).

Asennoituminen eläkkeelle siirtymiseen on siis yhteydessä siihen, miten tärkeänä elämän päämäärätyötä pidetään. On sanottu, että eläkkeelle siirtymiseen myönteisesti asennoituvat eivät näe eläketapahtuman uhkaavan heidän tärkeänä pitamiään päämääriä, koska he eivät ole koskaan pitäneet työrooliaan kovin tärkeänä. Toisaalta he ehkä pystyvät arvioimaan toiveensa uudelleen niin, että työ on vähemmän tärkeä. Ne taas, jotka eivät sopeudu, eivät joko kykene tai halua arvioida uudelleen päämääriään (Braithwaite-Gibson 1987, 1-18, Forss 1982, 47-48).

USA:ssa tehdyssä tutkimuksessa havaittiin, että varhaiseläkkeelle siirtyneiden ja "ei-siirtyneiden" ns. saavutus-tekijässä on eroja. Ne, jotka olivat saavuttaneet odotuksensa halusivat jatkaa onnistunutta elämäntulkuaan, kun taas elämässään pettyneet olivat valmiimpia siirtymään eläkkeelle (Gordus 1980, 40). Selvityksissä on kiinnitetty huomiota myös puhtaasti yksilöllisiin taustatekijöihin. On puhuttu mm. siitä, miten eräät ihmiset pystyvät muita luottavaisemmin mukautumaan muutokseen, eli he pystyvät "käsittelemään" tällaisia asioita muita paremmin. Tämä herättää mielenkiintoisen kysymyksen siitä, ovatko varhaiseläkkeelle hakeutuneet henkilöt yksilöllisiltä piirteiltään muista poikkeavia? (Braithwaite-Gibson 1987).

Tutkimuksissa on havaittu, että siviilisäädyltä on merkitystä eläkkeelle siirtymisessä (Koskinen, teoksessa Alho (toim.) 1971, 22, Gould - Rinne 1987, 44, Komiteanmietintö 1981, 79). Eläkkeelle siirtyminen on myös koko perheen asia. Eläkeaikana miehen ja naisen roolierot saattavat kaventua, ja esimerkiksi perheen sisäiset tehtävät jaetaan yleensä tasaisemmin. Tämä vaikuttaa tietysti miehen ja naisen suhteisiin perheen jäseninä. On esimerkkejä siitä, että henkilösuhteet saattavat pahentua eläkkeelläollessa siitä mitä ne olivat aktiivivuosina. (Osgood 1982, 53).

Eläkeikäkomitea totesi, että "vanhenemisprosessissa lukuisten suoritusindikaattorien ja ominaisuuksien osalta sukupuolten välillä on todettavissa tilastollisesti selviä eroavaisuuksia". Komitea ei kuitenkaan löytänyt riittäviä perusteluja miesten ja naisten eläkeikien erilaistamistarpeelle (Komiteanmietintö 1981, 77). On mahdollista, että myös sopeutumisessa eläkkeelläoloon on sukupuolten välisiä eroja. Tähän viittaavat käytännön kokemukset ja myös eräät tutkimustulokset. Oletettavasti naiset sopeutuvat eläkkeelle siirtymiseen miehiä paremmin (esim. Manner 1985, 35). ETK:n tutkimuksessa todettiin, että naiset olivat hakeneet yksilöllisen varhaiseläkkeen ennakkopäätöstä vuonna 1986 enemmän kuin miehet vanhemmissa ikäryhmissä. Hakijoiden nuoremmissa päässä (54-55 vuotiaat) ei vastaavaa eroa kuitenkaan enää havaittu (Gould-Rinne 1987, 6-7).

Taloudellisen tilanteen ensiarvoisen tärkeä merkitys eläkkeelle siirtymisessä on todettu monissa tutkimuksissa. Taloudellisen puolen ja eläkepäätöksen välistä kiinteää yhteyttä tukee myös esimerkiksi Luoman analyysi taloudellisten tekijöiden ja työkyvyttömyyseläkkeelle siirtymisen välisestä suhteesta. Hän toteaa mm., että työkyvyttömyysetuuksien tasolla on selvä, joskaan ei erityisen voimakas vaikutus harkittaessa työvoimaan osallistumista tai etuuksien hakua. Edelleen on havaittu, että pienipalkkaisempien ja iäkkäämpien henkilöiden työhönosallistuvuus ja etuuksien hakemispäätökset reagoivat keskimääräistä herkemmin taloudellisiin kiihokkeisiin (Luoma 1987, 215). Yksittäisen

henkilön ratkaisuihin vaikuttaa tietenkin myös koko perheen taloudellinen tilanne.

Kesäkuun lopussa -89 voimassa olleista 9 828 varhennetusta vanhuuseläkkeestä oli vapaakirjoihin perustuvia peräti 7 086, eli 72 %. Osa ihmisistä nostaa heti tilaisuuden tullen "uinuneen" vapaakirjaosuutensa, eikä heidän eläkkeelle siirtymisellään tarvitse olla sen kummempia taustoja.

5. ELÄKKEELLE SIIRTYMISEEN LIITTYVÄT HYVINVOINTITEKIJÄT, ELÄMÄNTAPA JA NIIDEN MUUTOKSESTA

Eläkkeelle siirtymisellä on yhteytensä ns. hyvinvointiteoreettisiin näkemyksiin ja elämäntapatutkimukseen. Eri elämäntilanteisiin liittyvät hyvinvointitekijät voivat olla erilaisia, ja olisikin tarkoituksenmukaista vertailla aktiivien ja eläkeläisten hyvinvointia muovaavia tekijöitä. Elämäntapatutkimus on verraten uusi suuntaus, jossa tutkitaan tavallisesti ns. pehmeillä menetelmillä eri ikäisten ihmisten elämäntapaa, sitä miten ihmiset todella elävät.

Myös Manner toteaa, että eläkkeellä olemisen tutkimuksessa on paljolti kyse siitä, miten vanhat ihmiset elävät. Muuttujavaliintojen suhteen Manner viittaa mm. Allardtin tutkimukseen, jossa ihmisen tarpeet jaetaan kolmeen luokkaan: elintaso, yhteisyyssuhteet ja itsensä toteuttamisen muodot (ks. Manner 1985, 28).

Väitöskirjatyössäni kehittelin tutkimuksen kokonaistuloksena kuvan vanhuuseläkkeelle siirtymisen yhteydessä merkittävistä hyvinvointitekijöistä. Tällaisia ovat taloudellinen tilanne, terveydentila, sosiaaliturvaa koskeva tieto, ihmissuhteet, aktiivisuus sekä asenne eläkkeelle siirtymiseen. Taloudelliseen tilaan liittyy myös kysymys ansiotyöstä eläkeaikana ja eläkeaikainen asuminen. Terveyspuoleen liittyy myös ravitsemuskysymys (Forss 1982, 228).

Tutkimukseni osoitti myös, että hyvinvoinnin eri osatekijät kasautuvat. Aktiiviaikainen työ, taloudellinen tilanne ja tieto muovaavat yleistä hyvinvointia siten, että eläkkeelle siirryttäessä löytyy hyväosaisia ja toisaalta huono-osaisia, joille on tyypillistä hyvinvointitekijöiden hyvien tai huonojen puolien kasautuminen. Eläkkeelle siirtymisen seuraukset voidaan näinollen johtaa osittain aika pitkälti henkilöiden aktiivikaisesta sosiaalisesta asemasta. (Forss 1982, 194 ja 238).

Julkunen on todennut, miten hyväosaisuus työssä kytkeytyy tiiviisti työn ulkopuoliseen hyväosaaisuuteen (Meteli 1975, 2).

Edellä olevasta hieman poikkeavia näkemyksiä tuodaan esiin eräässä tutkimuksessa, jossa hyvinvointitekijät luokitellaan seuraavasti: Henkilökohtainen hyvinvointi, henkilösuhteisiin liittyvät seikat ja ympäristöolosuhteiden vaikutus. Näihin päätekijöihin liittyy yksityiskohtaisia muuttujia, kuten itsekunnioitus, itsensä kehittäminen, itseilmaisun mahdollisuus, virkistys ja huvitus, sosiaalinen tasa-arvo, vapaus jne. (Rescher 1972, 69-71).

Tutkittaessa eläkkeelle siirtymisen seurauksia, voidaankin lähtökohdaksi ottaa joitakin hyvinvointitekijöitä ja tutkia, millaisia muutoksia eläkkeelle siirtyminen aiheuttaa näissä tekijöissä.

Eläkkeelle siirtymisen seurauksia voidaan tarkastella myös ihmisten elämäntavan muutoksen avulla. Yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa on arkielämän tutkimus ollut viimeaikoina suosittua. Pyrkimyksenä on ollut löytää tarkastelukulmia, jotka kuvaisivat kattavasti ihmisten jokapäiväisiä toimintoja ja elämäntapahtumia. Toinen käytetty käsite on elämäntyyli. Pohjolaisen käsityksen mukaan elämäntyyli-käsitettä on syytä käyttää silloin, kun tarkastellaan joitakin tietyn ryhmän kannalta keskeisiä elämäntoimintoja. Elämäntyyliin sisältyy sekä objektiivinen että subjektiivinen komponentti. Objektivistiselta puolta ilmentävät jokapäiväiseen elämään liittyvät tavat ja toiminnat. Subjektivistiselta puolta taas yksilön omat havainnot ja kokemukset, kuten elämään tyytyväisyys ja elämän kokeminen (Pohjolainen 1987, 96-98, 101-103).

Suomalaisista tutkijoista Roos on tutkinut sukupolvien välisiä elämäntavan muutoksia. Hän mm. korostaa sukupolvien välisiä suuria elämäntavan eroja. Roosin mukaan "toinen sukupolvi", johon kuuluvat nyt noin 52 - 67 vuotiaat, ovat suomalaisen hyvinvointivaltion rakentajia. Tämä sukupolvi ymmärtää, mitä

sosiaalinen turvallisuus merkitsee, ovathan he eläneet myös aikana, jolloin tätä turvaa ei ollut. He ovat lisäksi kokeneet muutoksen työn arvostuksessa. Työ on ollut heille keskeinen ja tärkeä tekijä, jonka merkitys on osittain murentunut. Lisäksi he arvostavat koulutuksen kautta saavutettuja tuloksia. Myös inhimillisten suhteiden ja vuorovaikutuksen alueella he ovat kokeneet muutoksia. Vuorovaikutus on noussut nuoremmassa sukupolvessa aikaisempaa keskeisemmäksi asiaksi (Roos 1984, 1, 4-8). Eläkkeelle siirtymisen tarkastelussa olisikin ilmeisen hyödyllistä ottaa huomioon eläkkeelle siirtymässä olevan sukupolven koko elämänkaari, ja sen vaikutus ihmisten ajatteluun.

Eräs tapa arvioida eläkkeelle siirtymisen seurauksia, on mitata elämäntapaan tai elämäntyyliin kuuluvia subjektiivisia tekijöitä. Esimerkiksi vanhusten tyytyväisyyttä ja sopeutumista on tutkittu paljon. Tyypillisiä ovat erityisesti mittaukset, joita USA:ssa on käytetty elämään tyytyväisyyttä, sopeutumista ja mielialaa tutkittaessa. Näiden käsitteiden taustalla oleva teoreettinen ajattelu on kuitenkin epäyhtenäistä. Amerikkalaisissa tutkimuksissa paljon käytetty asteikko on ns. elämäntyytyväisyysindeksi a ja b, jonka sovellutuksesta on tuloksia myös Suomen oloista (Karjalainen 1984). Indeksiin sisältyy monia asioita, kuten yleinen elämään tyytyväisyys, tyytyväisyys taloudelliseen tilanteeseen, ystävyyssuhteet tai yksinäisyyden kokeminen sekä terveydentila. Tyytyväisyysmittauksiin voivat edelleen kuulua erilaiset eläkeläisen toimintaan liittyvät asiat, kuten sosiaalisen osallistumisen aste, ajankäyttömuodot jne. (esim. Osberg 1987, 228-230 ja Heikkinen ym. 1981).

Paitsi tyytyväisyysmittauksilla on eläkkeelle siirtymisen seurauksia yritetty joskus tarkastella myös jonkinlaisen "onnellisuusmittauksen" avulla. Onpa yritetty erotella jopa onnellisuuden liittyviä ulottuvuuksia, joihin kuuluvat esimerkiksi: - yleiset onnellisuusvaateet, joilla tarkoitetaan niitä asioita, mitä ihmiset yleisesti ottaen pitävät oleellisina onnellisen elämän edellytyksenä

- omista tarpeista lähtevät tekijät, joilla tarkoitetaan yksinkertaisesti ihmisen käsityksiä siitä, mitä hän itse tarvitsee ollakseen onnellinen ja arvioita siitä missä määrin hänellä on tällaisia resursseja
- hedoninen onnellisuuskäsitys, jolla tarkoitetaan psykologista tunnetta "olla onnellinen" (Rescher 1972, 62-68).

Ainoastaan ensimmäisessä kohdassa mainitut yleiset onnellisuusvaateet ovat tekijöitä, joilla on sosiaalipoliittisesti ja yhteiskuntapoliittisesti merkitystä. Tämä tarkoittaa sitä, että yhteiskunta voi antaa ihmisille mahdollisuuksia, mutta yhteiskunta ei sinänsä voi tehdä jäseniään onnellisiksi.

6. KOKEMUKSET ENNEN ELÄKKEELLE SIIRTYMISTÄ JA SEN JÄLKEEN

Englantilaiset asiantuntijat korostavat, että ihmisten aktiivi-aikanaan saavuttamat kokemukset ja tiedot vaikuttavat myös myöhempään käyttäytymiseen. Koko aktiiviajan elämäkertaprosessi vaikuttaa myöhäisempiin tapahtumiin. Eläkkeelle siirtymisen ymmärtämiseksi, olisi näin ollen otettava huomioon ihmisten aktiiviajan elämänkerta ja sen vaikutukset eläkkeelle siirtymisvaiheeseen ja eläke-aikaan (The PRA:s Manual 1986, 3). Myös amerikkalainen tutkija suosittelee tarkastelua, jossa erilaiset elämänhistoriat suhteutetaan eläkeajan kokemuksiin (Osgood 1982, 69). Edelläolevaan myös perustuu tutkijoiden väite, että ihmisillä on yleensä tarve ja pyrkimystä ymmärtää mitä ympäristössä tapahtuu, tarve ymmärtää tapahtumia "elämäntarkoituksellisesti". Näin on syntynyt ajatus siitä, että ihmiset tuskin siirtyvät eläkkeelle täysin "sokeasti". Joutuuhan ihminen tuossa elämänvaiheessa suuremmissa määrin kuin aikaisemmin itse päättämään elämänsä ohjailusta (The PRA:s Manual 1986, 4).

Graham Kelly esittää jaottelun odotusten ja toiveiden ja toisaalta toteutuneen tilanteen välisestä suhteesta. Odotusten ja toiveiden sekä tapahtuneen todellisuuden välisistä suhteista voi hänen mukaansa riippua paljolti mm. se, miten eläkkeelle siirtymisen aiheuttama muutos koetaan. Ajatuksessa on keskeistä se, että ihminen odottaa ja toivoo aina jotain ja toisaalta pelkää määrättyjä asioita. Jos henkilö todellisuudessa saa enemmän kuin oli toivonut, tai toisaalta menettää vähemmän kuin oli pelännyt, muodostuu odotusten ja saavutusten suhde hyväksi. Kun toiveiden ja todellisuuden välinen etäisyys on pieni, se helpottaa eläkkeelle siirtymistä. Jos taas henkilö saavuttaa odotettua vähemmän, tai toisaalta menettää odottamaansa enemmän, on tilanne täysin päinvastainen. Ajattelua voitaneen soveltaa esimerkiksi hyvinvointitekijöiden, kuten terveydentilan ja taloudellisen tilanteen muutosten merkityksen arviointiin (The PRA:s Manual 1986, 3).

Kelly myös erittelee eläkkeelle siirtymisen hyviä ja huonoja puolia. Hänen tulostensa mukaan hyvien piirteiden kärjessä ovat lisääntynyt vapaa-aika, "uusi elämäntyyli" ja lisääntynyt aika perheen kanssa. Muita hyviä puolia ovat hänen mukaansa mm. uusi taloudellinen tilanne, uudet työtilaisuudet ja lisääntyneet mahdollisuudet tyydyttää omia tarpeitaan. Vastaavasti eläkkeelle siirtymiseen liittyvinä huonoina asioina tai menetyksinä koetaan hänen mukaansa useimmiten se, että rahaa jää vähemmän käytettäväksi tai se, että sosiaaliset suhteet kapenevat. Seuraavaksi merkittävämpiä menetyksiä ovat työrutiinin menetys, henkisen stimulaation väheneminen ja statuksen lasku.

Kelly kiinnittää huomiota myös yksilöllisten valintojen merkitykseen. Ihmisille voi kehittyä henkilökohtainen tapa suhtautua näihin asioihin. Ääritapauksina esiintyy henkilöitä, jotka kieltävät täysin eläkkeelle siirtymisen ajatuksen ja toisaalta voi esiintyä henkilöitä, joiden ajattelua hallitsee eräänlainen euforinen käsitys siitä, että "kaikki tulee olemaan ihanaa". Eläkkeelle siirtymisen jälkeisen sopeutumisajan kuluttua heidän näkemyksensä voivat jälleen muuttua.

Eläkkeelle siirtymiseen sopeutumisen taustatekijöitä koskevassa yhteenvedossa amerikkalaistutkijat toteavat, että ihmisten suorat reaktiot eläkkeelle siirtymisen jälkeiseen tilanteeseen ovat itseasiassa varsin ristiriitaisia. Joskus reaktioissa ovat keskeisiä taloudelliseen tilanteeseen vaikuttavat tekijät, joskus taas sosiaalisten suhteiden katkeamiseen liittyvät seikat.

Eläkkeelle valmentautumisella on todettu olevan merkitystä. Valmennuksessa on erityisesti merkitystä realistisen kuvan luomisella eläkkeelle siirtymisen jälkeisestä ajasta (Braithwaite-Gibson 1987, 1-18, Forss 1982).

Suomessa saaduista tuloksista Manner toteaa, että eläkkeelle siirtymisen myönteisissä puolissa korostuvat terveys ja lepo sekä helppous ja turvallisuus ja kielteisissä puolissa taas

tulojen väheneminen ja tarpeettomuuden tunne. Vastauksissa on sosiaaliryhmittäisiä eroja; esimerkiksi hallinnollisessa työssä olleet kokevat aika usein arvostuksen vähenemisen ikävänä puolenä (Manner 1987, 62-66).

Eläkkeellä jo olevien ihmisten mielipiteitä ja elämäntapaa on tutkittu Suomessa suhteellisen vähän. Koskinen on selvittänyt vanhusväestön ajankäyttöä. Hänen mukaansa kodin piirissä tapahtuvat askareet täyttävät uudesta vapaa-ajasta noin 40 %. Kymmenen prosenttia eläkkeelle siirtyneistä käyttää ajan lepoon. Runsas kolmannes täyttää vapautuneen ajan erilaisilla harrastuksilla, joista viihdeharrastukset ovat ylivoimaisesti yleisimpiä. Suosittuja ovat vähän aktiivisuutta vaativat toimet, kuten radio- ja televisio-ohjelmien seuraaminen tai kirjojen ja lehtien lukeminen. Seuraavaksi suurin ajankäyttöharrastus on ulkoilu ja liikunta. Kulttuuriharrastukset näyttelevät Koskisen mukaan erittäin pientä osaa työn korvikkeena. Kaikesta tästä huolimatta enemmistö vastaajista ei väitä tuntevansa vapaa-ajan ongelmaa (Koskinen, teoksessa Alho (toim.) 1971, 33-36).

Karjalaisen mukaan 60-64-vuotiaista eläkkeelläolevista, kotona asuvista henkilöistä on hyvin tyytyväisiä noin neljäsosa. Jos mukaan lasketaan myös tyytyväisyysindeksin ns. väliryhmä, on tyytyväisiä jo selvästi yli puolet. Vastaavat luvut 65 vuotta täyttäneillä olivat 32 ja 61 prosenttia. Karjalaisen mukaan terveydentila on iäkkäiden ihmisten elämäntyytyväisyyttä dominoiva tekijä. Sen lisäksi tyytyväisyyteen olivat yhteydessä eräät elinolosuhdetekijät, kuten asumistilanne, tulot, perhesuhteet ja aktiivisuus (Karjalainen 1984, 89 ja 94-96).

Omassa työssäni analysoin hyvinvointitekijöiden muutosta $\frac{1}{2}$ -1 $\frac{1}{2}$ vuotta ennen vanhuuseläkkeelle siirtymistä ja vastaavasti sen jälkeen. Tämän sinänsä lyhyen tarkastelujaksonkin aikana monet elämäntilanteen tekijät muuttuivat ja lisäksi eri suuntiin. Eläkkeelle siirtymisen jälkeen huononivat taloudellinen toimeentulo, terveydentila (osalla henkilöitä), ja ravitsemustaso. Kontaktit lähiomaisiin ja koettu tiedontarve heikkenivät

niinikään. Toisaalta terveydentila (osalla henkilöitä), liikunta- ym. harrastukset ja yleinen asennoituminen eläkkeelle siirtymiseen muuttuvat myönteiseen suuntaan. Henkilöiden asennoituminen tosin oli jo alunperinkin hyvin myönteistä.

Hyvien tuttavien lukumäärä ei vähentynyt, vaan päinvastoin lisääntyi ainakin joissakin tapauksissa. Positiivista yleiskuvaa vahvisti tavallaan vielä se, että täysipäiväistä työntekoa ei enää kaivattu, ja valtaosa vastaajista katsoi eläkeaikana olevan riittävästi tekemistä, puuhaa ja kanssakäymistä muiden ihmisten kanssa. Kuvaan kuului vielä se, että tiedontarve erilaisista asioista väheni selvästi. Kun ennen eläkkeelle siirtymistä haluttiin melko paljon tietoja esimerkiksi eläke- ja muusta sosiaaliturvasta, niin tiedon kysyntä "romahti" eläkkeelle siirryttyä (Forss 1982, 229-234).

7. ERI ELÄKELAJIT JA ERI RYHMÄT

Varhaiseläkkeelle siirtyminen riippuu suuresti niistä mahdollisuuksista, joita lakikäytäntö sille antaa. Aikaisemminhan olivat jo käytössä mm. työttömyyseläkkeet, joiden turvin ikään-tyneet pitkäaikaistyöttömät saattoivat siirtyä eläkkeelle jo 55-vuotiaina. Alaikäraja on noussut asteittain ja on nyt (1989) 59 vuotta, ja tulee olemaan 60 vuodesta 1990 lähtien. Työttömyyseläkkeet ovatkin olleet varsin käytetty eläkemuoto. Alaiäkäräjän noustessa niiden käyttö on kuitenkin selvästi vähentynyt.

Työttömyyseläkettä ovat varhaiseläkemuotoina täydentäneet veteraanieläkkeet ja maatalouden erityiseläkkeet, joiden puitteissa on voitu siirtyä eläkkeelle huomattavasti ennen normaalia vanhuuseläkeikää.

Uusia mahdollisuuksia avasivat uudet ns. joustavat eläkkeet, eli yksilöllinen varhaiseläke (YVE), varhennettu vanhuuseläke (VAVE) ja osa-aikaeläke. Näistä YVE ja VAVE tulivat voimaan v. 1986 ja osa-aikaeläke v. 1987. YVE:n alaikäraja säädettiin 55 vuoteen, VAVE:n ja osa-aikaeläkkeen 60 vuoteen. Uudet eläkemuodot koskivat aluksi vain yksityistä sektoria. Julkiselle sektorille joustavat eläkeiät ulotettiin kuitenkin 1.7.1989 lukien siten, että VAVE:n ja osa-aikaeläkkeen alaikäraja on 58 vuotta.

Tilastotiedoista nähdään, että ikäluokasta 55-64 vuotiaat oli vuoden 1988 lopussa jollain eläkkeellä lähes 300 000 ihmistä eli noin 57 % tuon ikäisistä. 64-vuotiaista oli eläkkeellä jo 84 %.

Perinteisellä työkyvyttömyyseläkkeellä olevien osuus oli tuossa ikäluokassa luonnollisesti suurin, eli noin 33 %. Työttömyyseläkettä (TTE) saavien osuus 55-64 vuotiaista oli noin 13 %. Yksilöllistä varhaiseläkettä, varhennettua vanhuuseläkettä ja osa-aikaeläkettä saavia oli 55-64 vuotiaista tuolloin yhteensä

noin 7,5 %, luopumiseläkkeellä ja sukupolvenvaihdoseläkkeellä olevien osuus oli yhteensä noin 7 %. Veteraanieläkkeitä saavien osuus oli enää noin 2 %. (Eläketurvakeskus ja Kansaneläkelaitos, 1988).

Yksityisellä sektorilla voimassaolleiden varhaiseläkkeiden lukumäärät eri lakien piirissä olivat vuoden 1988 lopussa seuraavat (Eläketurvakeskus, 1988):

	<u>TEL</u>	<u>LEL</u>	<u>YEL</u>	<u>MYEL</u>	<u>Yhteensä</u>
YVE	12 538	1 761	2 138	4 276	20 714
VAVE	6 014	435	988	1 345	8 783
TTE	46 271	11 621	1 821	5 050	64 764
RiVE	2 532	787	435	648	4 403
Osa-aika	93	4	73	4	174
SpvE	-	-	-	15 841	15 841
LuEL	-	-	-	20 412	20 412

Eri syistä varhain eläkkeelle siirtyvien määrä on siis jo nyt suuri ja se kasvaa edelleen. Näin siitäkin huolimatta, että myös uusien varhaiseläkkeiden lukumäärän kasvu on selvästi hiljentynyt.

Varhaiseläkkeille siirtymiseen liittyy luonnollisesti eläkelaki ja eläkelajikohtaisia eroja. Esimerkiksi työttömyyseläkkeelle siirtyminen on ehkä enemmän tai vähemmän "ulkoapäin", ohjautuvaa, jossa yksilön omalla harkinnalla ei aina voi olla samantilaista sijaa kuin muissa varhaiseläkkeissä. Yrittäjien ja maatalousyrittäjien eläkkeelle siirtymisen tausta voi myös poiketa monessa suhteessa työntekijöiden vastaavasta tilanteesta (ks. esim. Forss 1982, 194-196). Maataloudessa taas ei eläkkeelle siirtyminen useinkaan muodosta niin jyrkkää muutosta ihmiselle kuin monessa muussa ammatissa. Myös ympäristön suhtautuminen esimerkiksi luopumiseläkeläiseen voi poiketa yleisestä suhtautumistavasta, ts. luopujan rooli voi olla tavalla tai toisella epäselvä (ks. Tolonen 1981, 6-9).

Tutkittaessa yksilöllisen varhaiseläkkeen ennakkohakemuksia vuonna 1986 havaittiin, että niitä tuli pääasiassa TEL- ja YEL-laitoksiin. Viidesosa hakemuksista oli MYEL:n ja vajaa kymmenesosa LEL:n piiriin kuuluvia. Eläkettä hakeneiden miesten ammattijakautuma painottui teollisuus- tai rakennustyöhön selvästi enemmän, kuin mitä on ao. ryhmien osuus yksityisellä sektorilla. Maatalouspuolella on YVE:n hakijoita suhteellisesti vähemmän kuin vastaavanikäisessä ammatissa toimivassa väestössä. Näin erityisesti miesten kohdalla (Gould-Rinne 1986, 9, 12-13).

Suhteutettaessa uusilla varhaiseläkkeillä nykyisin olevien määriä vastaaviin 55-64 vuotiaisiin havaitaan, että varhaiseläkkeitä (YVE ja VAVE) on suhteellisen runsaasti TEL:n, mutta myös YEL:n ja MYEL:n piirissä. Sensijaan LEL:n piirissä on näitä eläkkeitä suhteellisesti selvästi vähemmän. Toisaalta on tietenkin huomattava, että TEL-eläkeläiset muodostavat uusista varhaiseläkeläisistä selvästi suurimman osuuden, eli YVE:ssä n. 60 % ja VAVE:ssä 68 %.

Yksilöllisestä varhaiseläkkeestä on siis tullut uusi merkittävä varhaiseläkemuoto. VAVE ja etenkin osa-aikaeläke eivät pysty nykyisellään muodostamaan YVE:lle todellista valinnan vaihtoehtoa. Uusi eläkeikäkäytäntö ei ole johtanut sellaiseen asteittaiseen, porrastettuun eläkkeelle siirtymiseen kuin eläkeikäkomitean mietinnössä tarkoitettiin (ks. Komiteanmietintö, 108-109). Käytännössä on tapahtunut lähinnä työkyvyttömyyseläkkeelle pääsyn kriteerien yleinen lieveneminen YVE:n välityksellä.

Uusien varhaiseläkkeiden lukumäärä - ja näinollen myös niiden kustannukset - ovat kasvaneet paljon odotettua suuremmiksi. Kun osa-aikaeläke ei ole samanaikaisesti toiminut juuri lainkaan, sisältää tällainen tilanne uusia ongelmia. Niistä merkittävimpiä lienee työvoimakysymys. Työvoiman saatavuus näyttää tulevaisuudessa monestakin syystä huolestuttavalta ja em. eläkepoliittinen suuntaus pahentaa osaltaan tilannetta. Tämä taas

aiheuttaa mm. jatkuvaa painetta varhaiseläkkeitten ikärajojen tarkistamiseksi. Se aiheuttaa haasteita myös YVE:n käytännölliselle ratkaisutoiminnalle, joka voi tietenkin vieläkin hakea "lopullisia" uomiaan.

Edellä jo moneen kertaan siteerattu USA:lainen tutkija Gordus on myös kiinnittänyt huomiota sen seikan merkitykseen, miten ihmiset eläkkeelle siirtyvät. Hän on erotellut vapaaehtoiset eläkkeellesiirtäjät, ei-vapaaehtoiset ja vielä jollain tavoin näiden välimaastossa olevat. On luonnollista, että tilanne on toinen silloin, kun ihminen pääsee itse valitsemaan mieleisensä ratkaisun verrattuna tilanteeseen, jossa hän on pakon edessä. Oma-aloitteista valintaa saattaa rajoittaa esimerkiksi yrityksen, ammattiliiton tai jopa työtovereiden painostus. Työpaikoilla vallitsevalla yleisellä "eläkeilmastolla" on varmasti oma merkityksensä (Gordus 1980, 57-58).

Mielenkiintoinen näkökohta on myös havainto siitä, että todennäköisesti eläkkeelle sopeutuminen paranee aikaa myöten. On havaittu, että mm. tyytyväisyydessä on tapahtunut merkittävää kasvua noin vuosi eläkkeelle siirtymisen jälkeen. (Braithwaite-Gibson 1987, 1-18).

Huomattakoon vielä, että eläkkeelle siirtymisen itse valitsevilla saattaa olla alunperin myönteinen suhtautuminen asiaan. Tällöin he voivat ylikorostaa eläkkeelle siirtymisen hyviä puolia. Vertailuryhmän käyttö tutkimuksissa olisi myös tästä syystä tarpeen, jotta saisimme tietoa myös toisen vaihtoehdon, työssäpysymisen valinneista (vrt. The PRA:s Manual 1986).

LÄHDEVIITTEET

- Aarnio, M. - Forss, S. ym.: Ikääntyvä työntekijä ja ammatti. Eläketurvakeskuksen tutkimuksia 1975:1. Mänttä 1976.
- Braithwaite, V.A. - Gibson, T.N.: Adjustment to Retirement, What We Know and What We Need to Know. Age and Society 7, 1987.
- Eläketurvakeskus: Työeläkejärjestelmän tilastollinen vuosikirja, osa 1. Helsinki 1989.
- Eläketurvakeskus-Kansaneläkelaitos: Tilasto Suomen eläkkeensaajasta 1988. Helsinki 1988.
- Forss, S.: Eläkkeelle valmennus - käsite, sisältö ja merkityksestä. Esitelmäkäsikirjoitus. Helsinki 1980.
- Forss, S.: Vanhuuseläkkeelle siirtyminen ja hyvinvointi. Eläketurvakeskuksen tutkimuksia 1982:2. Mänttä 1982.
- Forss, S.: Eläkkeelle valmennus ja varhaiseläkkeelle siirtyvät. Esitelmäkäsikirjoitus. Helsinki 1986.
- Forss, S.: Varhaiskuntoutus työeläkejärjestelmässä ja sen tutkimusnäkyviä. Muistio. Eläketurvakeskus 1987.
- Forss, S., Ruuska, T.: Kuntoutus säästää tuntuvasti eläkemenoja. Helsingin Sanomat, yliöartikkeli 13.12.1988.
- Forss, S., Ruuska, T.: Ammatillinen kuntoutus - Vaihtoehto varhaiseläkkeelle. Eripainos, Kuntoutuslehti 1/1989, 68-71.
- Frankl, V.: Tarkoituksellinen elämä. Keuruu 1986.
- Gordus, J.: Leaving Early. Michigan 1980.
- Gould, R.: Työkyvyttömyys-erivapaus työstä vai työttömyydestä? Eläketurvakeskuksen tutkimuksia 1985:1. Helsinki 1985.
- Gould, R. - Rinne, S.: Yksilölliset varhaiseläkkeet vuonna 1986. Eläketurvakeskuksen tutkimuksia 1987:1. Jyväskylä 1987.
- Heikkinen, E., ym.: Eläkeikäiset Tampereella. Tampere 1981.
- Helsingin Sanomat: Eläkeikää halutaan alentaa. HS-Gallup 5.4.1988.
- Ilmarinen, J.: Työ, terveys ja eläkeikä kunta-alalla. Lehdistö tiedote, Työterveyslaitos. Helsinki 1985.

- Ilmarinen, J. (toim.): Työ, terveys ja eläkeikä kunta-alalla. Työterveyslaitoksen tutkimuksia 2-85. Helsinki 1985.
- Julkunen, R.: Meteli - kolmen metallitehtaan henkilöstöjen elinolot ja elämäntapa. Jyväskylä 1975.
- Karjalainen, P.: Vanhusten tyytyväisyydestä ja sen mittaamisesta. SVT XXX11:99. Sosiaalisia erikoistutkimuksia. Helsinki 1984.
- Kortteinen, M., Lehto, A-M., Ylöstalo, P.: Tietotekniikka ja suomalainen työ. Tilastokeskus. Helsinki 1986.
- Koskinen, S.: Eläkkeelle - siirtymävaihe ihmisen elämässä. Teoksessa Alho, R. (toim.): Vanhukset tässä maassa. Helsinki 1971.
- Komiteanmietintö. Eläkeikäkomitean osamietintö 1981:33. Helsinki 1981.
- Luoma, K.: Taloudellisten tekijöiden vaikutus työkyvyttömyyseläkkeelle siirtymiseen. Sosiaalivakuutus 1987/6.
- Manner, M.: Työ ja eläkkeelläolo. KELA:n julkaisuja M:48. Helsinki 1985.
- Nieminen, H-Puumalainen, J.: Ikääntyneiden työntekijöiden ongelmat ja kuntoutuksen kohdentuminen. Esiselvitys. Sosiaali- ja terveysministeriö, Suunnitteluosasto. Helsinki 1988.
- Norrmén, K.: Joka viides YVE-ennakkopäätöksen saanut epäröi työnteon lopettamista. Työeläke 1989/4.
- Osberg, J.S.: Life Satisfaction and Quality of Life among Disabled Elderly Adults. Journal of Gerontology 1987, vol. 42, no. 2.
- Osgood, N. (ed.): Life after Work. New York 1982.
- Pohjalainen, P.: Toimintakykyisyys, terveydentila ja elämäntyyli 71-75-vuotiailla miehillä. Jyväskylä 1987.
- Rescher, N.: Welfare, The Social Issues in Philosophical Perspective. Bittsburg 1972.
- Roos, J.P.: Changes of the Way of Life between Generations and Classes, as seen through Life Histories. University of Helsinki. Reprint series B.28. Helsinki 1984.
- STK: Sosiaalipolitiikka muuttuvissa olosuhteissa. Vaasa 1984.

- Suomen Gallup: Tutkimus työssäkäyvän väestön suhtautumisesta eläkkeelle pääsyyn. Tutkimusmoniste 1980.
- The PRA:s Manual of Pre-Retirement Education. The Pre-Retirement Association. London 1986.
- Tolonen, S.: Eläkeaika viljelijän elämänvaiheena. MELA:n julkaisuja 2/1981. Moniste. MELA, Espoo 1981.
- Ylöstalo, P: Työn arvostuksen muuttuminen ja palkkatyöhön sitoutuminen. Sosiologia 2/1986.